

УДК 347.933(477)

Неля Савчин,асистент кафедри правосуддя юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ПІДСТАВИ КЛАСИФІКАЦІЇ СУДОВИХ ПОМИЛОК У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У даній статті викладено основні існуючі в теорії цивільного процесуального права класифікації судових помилок. Охарактеризовано деякі із вказаних видів судових помилок. На основі проведеного аналізу доповнено існуючі в науці цивільного процесу класифікації судових помилок власними. Сформовано єдину групу підстав класифікації судових помилок у цивільному судочинстві України.

Ключові слова: види, класифікація, критерії, підстави, причина, судова помилка, судові рішення, умова, усунення, цивільне судочинство.

В юридичній літературі та судовій практиці широко використовується категорія «судова помилка» для характеристики різного роду недоліків у судовій діяльності. Однак для того, щоб зрозуміти правову природу такого соціального явища, як судова помилка, розробити ефективні способи їх усунення, необхідно провести класифікацію судових помилок за різними критеріями. Можна сформулювати ряд критеріїв, за допомогою яких виділити різні види цього небажаного явища судової практики — судової помилки. Все залежить від того, яку сторону судової помилки аналізувати, які висновки можна зробити з даного аналізу і які рекомендації можна запропонувати для вдосконалення законодавства та судової практики.

Поняття судових помилок, критерії для поділу їх на види та характеристику видів судових помилок досліджували в своїх працях такі вчені, як А. А. Власов, Н. Н. Вопленко, М. Л. Голубева, П. С. Дагель, І. Е. Енгельман, Г. А. Жилін, І. М. Зайцев, Є. В. Казгерієва, Б. В. Красильников, Е. В. Леонтьєв, Ю. М. Руденко, Ю. О. Тихомиров, Л. В. Трофімова, В. А. Якушин та ін.

Метою статті є аналіз існуючих у теорії цивільного процесуального права класифікацій судових помилок, а також доповнення існуючої класифікації судових помилок для з'ясування причин їх виникнення та розробки шляхів їх недопущення чи усунення в практичній діяльності суду.

Відомий російський теоретик права Ю. О. Тихомиров виділяв таку класифікацію судових помилок [1].

Перші види судових помилок автор виділяв на основі критерію безумовних підстав для скасування чи зміни судового рішення вищестоящим судом. Саме цей критерій обрав законодавець, закріпивши в чинному Цивільному процесуальному кодексі України (далі — ЦПК України) норми, які зобов'язують вищестоящий суд скасовувати чи змінювати судові рішення нижчестоящих судів або ухвалювати нове рішення, тобто виправляти судові помилки нижчестоящих судів. До числа таких безумовних підстав у суді апеляційної інстанції ЦПК України відносить:

- неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи;
- недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими;
- невідповідність висновків суду обставинам справи;
- порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права, а також розгляд і вирішення справи неповноважним судом;
- участь в ухваленні рішення судді, якому було заявлено відвід на підставі обставин, що викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою;
- ухвалення чи підписання постанови не тим суддею, який розглядав справу [2].

Практичне значення аналізу такого типу судових помилок проявляється в тому, що вищестоящі суди повинні більш уважно та принципово підходити до перевірки матеріалів цивільних справ і тих доказів, на які посилаються учасники процесу. Дана рекомендація заснована на тому, що мотиви, які закріплені в постановках вищестоящих судів, про те, чому суд дійшов висновку про помилковість рішення нижчестоячого суду, часто викладені поверхово, непереконливо або неправильно. Юридично зацікавленим особам не завжди зрозумілі мотиви скасування чи зміни судового рішення або ухвалення нового рішення, що призводить до направлення з їх сторони нових скарг до судів вищої інстанції.

Залежно від умислу судові помилки бувають умисні та неумисні (необережні).

Умисні помилки — це ті, які вчиняються суддями свідомо. Наслідком таких неправомірних дій суддів є явно незаконне, необґрунтоване судове рішення, яке спричиняє юридично зацікавленим особам серйозну шкоду. Вчинення суддями умисних помилок є основою для кримінального переслідування судді у встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України порядку обвинувачення у вчиненні злочинів проти правосуддя. Дослідження судових помилок такого виду в юридичній літературі практично відсутні, хоча ця проблема є досить важливою з політичної, організаційної, соціальної, ідеологічної, правової точок зору. Суд — це орган державної влади. І якщо судова влада допускає порушення режиму законності, будь-які її рішення, навіть законні, обґрунтовані та справедливі, будуть часто викликати недовіру та нерозуміння у суспільстві.

Неумисні судові помилки переважають у судовій практиці. Суть цього виду помилок полягає в тому, що з точки зору вини вони вчиняються суддями через необережність. Суддя не вникнув глибоко в обставини справи, неправильно послався на норму матеріального права тощо. Причинами таких помилок зазвичай є фактори суб'єктивного характеру: недостатня кваліфікація судді, відсутність життєвого досвіду, прогалини в юридичній підготовці, несвоєчасне ознайомлення з новими правовими нормами, слідування за неправильною судовою практикою та ін.

Теоретичне та практичне значення має поділ судових помилок на:

— ті, які можливо усунути (виправити);

— ті, які неможливо усунути (виправити).

Судові помилки, які можливо усунути, характеризуються тим, що діюче процесуальне законодавство передбачає різноманітний порядок і способи їх виправлення. Більшість помилок, які допускаються судами, належать саме до цього виду.

Судові помилки вправі виправляти тільки суди. В основному це роблять суди вищестоящих інстанцій, але деякі помилки вправі виправити самі суди, які їх допустили. Такі випадки завжди вказані в процесуальному законодавстві. Чинний ЦПК України сюди відносить виправлення описок та арифметичних помилок, роз'яснення рішення, ухвалення додаткового рішення [2].

Що стосується судових помилок, які неможливо усунути, то цивільне процесуальне законодавство зазвичай до таких помилок відносить ті, які неможливо виправити з об'єктивних причин або внаслідок недоцільності їх виправлення. Прикладами таких помилок можуть бути випадки, коли пройшли передбачені законом строки оскарження і вони не підлягають повненню; коли самі помилки не впливають на кінцеве судове рішення чи коли настала смерть сторони (ліквідація юридичної особи) і спірне правовідношення не допускає правонаступництва. До помилок, які неможливо усунути, можна також віднести випадки виконання судового рішення, коли поворот виконання судового рішення неможливий.

Судові помилки також можна поділити на:

— явні;

— латентні.

Явні помилки — це ті, які, отримавши відображення в судових рішеннях, згодом були виявлені та усунені компетентним судом в установленому законом процесуальному порядку.

Латентний (лат. *latens*) — прихований, невидимий, той, що зовнішньо не проявляється [4]. Латентні помилки — це ті, які закріплені в судовому рішенні, але офіційно уповноваженим судом не виявлені та не виправлені, у зв'язку з чим судове рішення вважається

законним та обґрунтованим, хоча насправді таким не є. Небезпечність латентних помилок полягає в тому, що незаконні судові рішення після вступу в законну силу можуть примусово виконуватися, реально порушуючи права, свободи та законні інтереси фізичних та юридичних осіб. Латентні помилки судовою статистикою не відображаються.

Правова природа латентних помилок взаємопов'язана із принципом об'єктивної істини. Під принципом об'єктивної істини потрібно розуміти таку основоположну засаду цивільного судочинства, відповідно до якої суд, зберігаючи неупередженість, створює необхідні умови для всебічного та повного дослідження обставин справи. Суд зобов'язаний об'єктивно, всебічно та повно розглянути та вирішити правовий конфлікт.

На думку Ю. М. Руденко, специфіка судового пізнання полягає в тому, що в рамках судового розгляду суд повинен встановити істину у справі, але істину не об'єктивну, а юридичну. Якщо об'єктивна істина існує в дійсності, відображає дійсність, — це справді правильне відображення світу та об'єктивної дійсності в свідомості людей, то юридична істина існує в дійсності юридичного життя і відображає цю юридичну дійсність [5]. Пізнаючи обставини цивільної справи, встановлюючи істину, суд приймає її за юридичну і закріплює її в судовому рішенні. При цьому він надає судовому рішенню таку зовнішньо привабливу форму, за якою навіть досвідченому юристу не завжди вдається помітити підміну юридичної істини об'єктивною: з'являється прихована, зовні нічим не виявляюча себе судова помилка. Практично це означає те, що помилка не виявлена і не усунена, оскільки судові рішення не оскаржувалися сторонами чи іншими особами, які брали участь у справі, а також прокурором, який брав участь у справі.

Латентні помилки, існуючи реально, завдають шкоду суспільним відносинам, які охороняються законом, і крім того, вони не відображаються в оперативних статистичних даних про роботу судів, що призводить до спотворення статистики про результати і якість цивільного судочинства.

Окремим видом латентних помилок Ю. М. Руденко виділяє неочевидні по-

милки. Вони, як вважає даний автор, поєднують у собі як ознаки латентності, які мають місце в судових рішеннях, при ухваленні яких встановлена не юридична, а об'єктивна істина, яка сприйнята судом та учасниками процесу як юридична, так і ознаки омани. Небезпека таких помилок полягає в тому, що, як правило, вони не виявляються і, як наслідок, не усуваються в порядку оскарження вищестоящими судовими інстанціями [6].

Причини латентних помилок можуть полягати в тому, що вищестоящий суд, переглядаючи справу, не виявив помилки, або в тому, що заінтересовані особи не оскаржили незаконне судове рішення. Таким чином, той факт, що латентні помилки не фіксуються судовою статистикою, ще не означає, що вони нікому невідомі. Про помилки такого виду відомо самим особам, які брали участь у справі, іншим громадянам, які були присутні в залі суду, або які дізналися про ухвалене судове рішення із засобів масової інформації чи інших джерел. Небезпечність латентних помилок полягає також у тому, що вони підривають авторитет судової влади, породжують невпевненість громадян у можливості добитися в суді справедливості, отримати потрібний судовий захист.

Поділити на види судові помилки можна також залежно від того, в якому судовому рішенні вони знайшли своє відображення. Судові помилки можуть міститися в:

- рішеннях;
- ухвалах;
- судових наказах.

Залежно від того, в якому судовому рішенні міститься судова помилка, можна зробити висновок про істотність помилки та способи її виправлення. Якщо рішення суду першої інстанції чи постанови вищестоящего суду ухвалені з порушенням норм матеріального чи процесуального законодавства, то такі помилки мають серйозніші негативні наслідки, ніж, наприклад, ухвала суду, яка неправильно вирішила питання, пов'язане з рухом справи. Помилки в ухваленні судових рішень, якими вирішується справа по суті, вказують на незаконність цих рішень і, як наслідок, на необхідність їх скасування чи зміни судом більш вищо-

го рівня. Помилки в ухвалах, які вирішують окремі питання (про забезпечення позову, про відкладення справи та ін.), усуваються зазвичай судом, який допустив таку помилку, як із власної ініціативи, так і за клопотанням осіб, які беруть участь у справі.

Є. В. Казгерієва пропонує таку класифікацію помилок судового правозастосування:

1) за характером:

— фактичні (виражаються у спотворенні реальних відносин і зв'язків між предметами та явищами оточуючої дійсності);

— логічні (порушення чи недотримання правил і законів формальної логіки);

2) відповідно до стадій судового правозастосування:

— допущені при встановленні фактичних обставин;

— допущені при встановленні правової основи справи;

— допущені при прийнятті рішення у справі;

3) залежно від ступеня пізнання та усунення:

— встановлені та невстановлені;

— спірні та безспірні;

4) залежно від впливу зовнішніх умов:

— вимушені;

— випадкові;

5) залежно від вини учасників судового процесу:

— допущені через вину судді;

— що виникають через вину інших учасників судового правозастосування [7].

М. Л. Голубева класифікує судові помилки залежно від обсягу на:

— повні (неправильність судового правозастосовного акта в цілому);

— часткові (неправильність судового правозастосовного акта в якій-небудь його частині);

— технічні (помилки, пов'язані з неналежним складанням документів, тобто з порушенням форми їх складання) [8].

Таким чином, з вищевикладеного випливає, що класифікація судових помилок може бути здійснена різноманітними способами та на основі різноманітних підстав. Можна, наприклад, класифікувати, спираючись на сукупність ознак або на одну ознаку. Також можливо здійснювати класифікацію на підставі основних чи до-

даткових ознак, істотних та неістотних, постійних та змінюючих ознак тощо. Головне, щоб класифікація поглиблювала наші уявлення про предмет дослідження та слугувала інтересам практики.

На основі проведеного аналізу ми пропонуємо таку класифікацію судових помилок:

1) залежно від повторюваності:

— розповсюджені;

— нерозповсюджені;

2) залежно від того, норми якого права порушуються:

— в застосуванні матеріального права;

— в застосуванні процесуального права;

3) залежно від наслідків, які настали:

— що призвели до значних збитків;

— що призвели до незначних збитків;

— що не призвели до збитків;

4) залежно від причин та умов, через які допущена помилка:

— вимушені;

— випадкові;

5) залежно від вини судді:

— умисні;

— неумисні;

6) залежно від наслідків, які настали для судді:

— що призвели до настання юридичної відповідальності;

— що не призвели до юридичної відповідальності;

7) залежно від можливості виявлення помилок:

— явні;

— латентні;

8) залежно від суб'єкта, через якого допущена помилка:

— допущена через вину судді;

— допущена через вину учасників процесу;

9) залежно від стадії, на якій судовою помилкою допущена:

— при прийнятті позовної заяви та відкритті провадження;

— при досудовому провадженні;

— при судовому розгляді та ухваленні рішення;

10) залежно від судового акта, в якому міститься помилка:

— в рішеннях;

— в ухвалах;

— в судових наказах.

ПРИМІТКИ

1. Тихомиров Ю. А. Правоприменение : теория и практика / Ю. А. Тихомиров. — М. : Фор-мула права, 2008. — С. 336—353.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
3. Там само.
4. Новейший словарь иностранных слов и выражений. — М. : ООО «Издательство АСТ» ; Мн. : Харвест, 2002. — С. 464.
5. Аверин А. В. Истина и судебная достоверность (Постановка проблемы). — 2-е изд., доп. / А. В. Аверин. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2007. — С. 128.
6. Руденко Ю. М. Деятельность адвоката по предупреждению, выявлению и исправлению судебных ошибок в гражданском судопроизводстве (организационно-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 «Судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности, адвокатура» / Ю. М. Руденко ; Российская академия адвокатуры и нотариата. — М., 2009. — С. 55—57.
7. Казгериева Э. В. Логические ошибки в судебном правоприменении : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Э. В. Казгериева. — М., 2006. — С. 53.
8. Голубева М. Л. Судебная ошибка: теоретико-прикладной анализ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / М. Л. Голубева ; Нижегородская правовая академия (институт). — Нижний Новгород, 2009. — С. 61—62.

Савчин Неля. Основания классификации судебных ошибок в гражданском судопроизводстве Украины.

В данной статье изложены основные существующие в теории гражданского процессуального права классификации судебных ошибок. Охарактеризованы некоторые из указанных видов судебных ошибок. На основе проведенного анализа дополнены существующие в науке гражданского процесса классификации судебных ошибок собственными. Сформирована единая группа оснований классификации судебных ошибок в гражданском судопроизводстве Украины.

Ключевые слова: виды, классификация, критерии, основания, причина, судебная ошибка, судебное решение, условие, устранение, гражданское судопроизводство.

Savchyn Nelia. Grounds for classifying judicial errors into types in Ukrainian civil justice.

The present article outlines the basic existing classification of judicial errors in the theory of civil procedural law. Some of the types of judicial errors are characterized. The conducted analysis assisted with the addition of personal and new judicial errors' classification in the science of civil processes. A single group of grounds for classification of judicial errors in the civil justice of Ukraine is formed and divided into types.

Key words: types, classification, criteria, grounds, reason, judicial error, court decision, condition, abolishment, civil justice.